

KORONAVİRÜS (COVID-19) SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE ÜNİVERSİTE KÜTÜPHANELERİ

✍ **Ertuğrul ÇİMEN¹**
Gültekin GÜRDAL²
Sami ÇUHADAR³
Tuba AKBAYTÜRK ÇANAK⁴

Bu çalışmanın amacı Koronavirüs salgını sebebi ile dünyadaki ve ülkemizdeki üniversite kütüphanelerinin süreci nasıl yönettikleri ile ilgili durum tespiti yapmak ve açık bilim ve açık erişim açısından süreç ile ilgili genel bir değerlendirme sunmaktır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise salgının hızını kaybetmesi ile birlikte yaşanacak normalleşme sürecine geçiş süreci ile ilgili öneriler getirilmesi amaçlanmıştır.

COVID-19 salgının etkisini en yüksek oranda gösterdiği alanlardan biri de eğitim olmuştur. Tüm dünya ülkeleri salgınla mücadelenin en etkin yöntemlerinden birisi olarak sosyal mesafenin korun-

masına odaklanmış bu kapsamda büyük katılımlı organizasyonların iptalinin yanında özellikle genç nüfusun hareketliliğini kısıtlamaya özen göstermiş ve tüm yüz yüze eğitim-öğretim faaliyetlerini askıya almış, altyapısı uygun olan ülkeler ve kurumlar ise çevrimiçi uzaktan eğitim programlarını uygulamaya başlamışlardır.

COVID-19 nedeniyle Türkiye'de örgün eğitime ara veren ülkeler arasında yer almaktadır. Türkiye'de 7.198.987 yükseköğretim öğrencisi olmak üzere toplam 23.173.589 öğrencinin eğitimine ara verilmiş oldu.

¹ Ertuğrul Çimen, MEF Üniversitesi, Kütüphane Direktörü

² Gültekin Gürdal, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Kütüphane ve Dökümantasyon Daire Başkanı

³ Sami Çuhadar, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Kütüphane ve E-kaynaklar Direktörü

⁴ Tuba Akbaytürk Çanak, Koç Üniversitesi, Suna Kıraç Kütüphanesi Direktörü

COVID-19: Dünyada Üniversite ve Araştırma Kütüphaneleri

Vaka ve ölüm sayılarının artışı ile doğru orantılı olarak daha çok üniversite örgün eğitime ara vermiş ve öğrencilerini uzaktan eğitim görmek üzere evlerine göndermiştir.

Kampüs hizmetleri arasında araştırma ve eğitimi destekleyen en önemli birimlerden biri de kütüphanedir. Kütüphaneler, kalabalık nüfuslara binalarında çalışma ve araştırma imkânı sunmaktadırlar. Bu yönleri ile de salgın esnasında sosyal mesafenin kütüphane mekânlarında nasıl korunacağı, yeterince korunup korunamayacağı, kütüphaneye gitmek için evinden çıkan kişilerin yaratacağı hareketlilik ve riskin düşünülenden büyük olabileceği üniversite ve kütüphane yöneticilerini kütüphane hizmetlerini sınırlamaya ya da sadece çevrimiçi hizmetlerle devam edilmesi yönünde karar almaya itmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde akademik kütüphanelerin COVID-19 karşısında verdikleri tepkiyi kayıt altına almak üzere Illinois Üniversitesi ve Ithaka'dan araştırmacılar geniş katılımlı bir anket düzenlemişlerdir. Ankette salgının ABD'ye ilk ulaştığı günlerde her zamanki şartları ile açık olduklarını rapor eden 32 kütüphaneden sadece 2'si ilerleyen süreçte açığa devam edebilmiş, kullanıcının kütüphaneye fiziksel erişiminde ise sınırlama olmadığını söyleyen 61 kütüphaneden sadece 8'i sınırlamasız hizmet vermeye devam edebilmiştir.

İngiltere'de, 18 Mart 2020 tarihinde Cambridge Üniversitesi fiziksel hizmetlerini askıya aldığını bununla birlikte çevrimiçi hizmetlerini kesintisiz sürdüreceğini duyurdu. Ardından, aralarında Kolej Kütüphaneleri, Milli Kütüphane ve Üniversite Kütüphaneleri Topluluğu (SCONUL), Birleşik Krallık Araştırma Kütüphaneleri Konsorsiyumu (RLUK), İngiliz Milli Kütüphanesi (The British Library), Güney Bölgesi Üniversite Kütüphaneleri Satın alma Konsorsiyumu'nun (SUPC) da bulunduğu bir ortak

girişim 20 Mart 2020 tarihinde kurumların araştırma ve eğitim faaliyetlerini sürdürmelerine yardımcı olmak üzere bir eylem planının yer aldığı bildiri yayımlandı.

Avustralya ve Yeni Zelanda'da, Council of Australian University Librarians (CAUL) bir internet sayfası oluşturarak COVID-19 ile ilgili gelişmeleri, etkinliklerle ilgili bilgileri, açık erişimli kaynakları ve salgınla mücadele konusunda küresel ölçekte kütüphanelerin uygulamalarını paylaştığı bir web sayfasını kullanıma sundu.

Kanada'da ise üniversite kütüphanelerinin de üyesi olduğu Canadian Association of Research Libraries (CARL) 26 Mart 2020 tarihinde COVID-19 salgını süresince bilgi hizmetlerine erişimi kolaylaştırmak için alınacak önlemler, verilecek hizmetler, kullanılacak kaynaklar ve yayıncılarla yapılacak işbirlikleri konusunda bir bildiri yayınladı ve web sayfasında COVID-19'la ilgili sürekli yeni gelişmeleri paylaşmaya devam ediyor.

COVID-19 ve Kütüphanecilik Meslek Örgütleri

Kütüphaneler COVID-19 salgını sürecinde toplum yaşamında ve eğitimin her düzeyinde varlık göstermeye devam etmektedir. Bu dönemde kütüphaneler bir taraftan evden eğitim görmeye başlayan her düzeyden 1,5 milyarı aşkın öğrencinin ihtiyaçlarını öncelikle aynı zamanda bilgiye erişimin önündeki engelleri sosyal eşitlik prensipleri çerçevesinde kaldırmanın yollarını aramaktadır.

Bu arayışta en büyük yol göstericilik elbette ki farklı meslek örgütleri tarafından üstlenilmiştir. Bu örgütlerden çabaları ile öne çıkan bazılarına daha yakından bakmak faydalı olacaktır. The International Federation of Library Associations and Institutions yaygın bilinen adı ile IFLA Dünyadan farklı örnekleri derlemek yönünde tercih kullanmıştır. Dünya Sağlık Örgütü verilerini dikkate alan IFLA

sosyal mesafenin korunması, kütüphane malzemelerinin alışverişi gibi konularda da uzman kurum ve kuruluşların önerilerine yer vermiştir. Hazırladıkları “COVID-19 ve Küresel Kütüphane Alanı” başlıklı bilgi sayfaları üzerinden dünyada kapanan halk kütüphanesi sistemlerini, milli kütüphaneleri takip edebilmek mümkündür. Giderek zenginleşeceğini düşündüğümüz “Kütüphanelerin Yeniden Açılması” başlığında da şimdilik az sayıda örnek derlenmiştir.

IFLA Doküman Sağlama ve Kaynak Paylaşımı Daimi Komitesi tarafından hayata geçirilen “Olağanüstü COVID-19 Koşullarında Kütüphaneler için Yeni Kaynak Paylaşım Hizmeti (RSCVD)” girişimi dünya çapında kütüphanelerin elektronik kaynak paylaşımı hizmetlerine COVID-19 salgını boyunca kesintisiz devam edebilmelerini ve kullanıcıların artan bilgi ihtiyacını karşılamalarını hedeflemektedir. Bu girişimin ülkemiz açısından bir diğer önemli özelliği ise Türkiye’den 7 üniversite kütüphanesinin Bahçeşehir Üniversitesi, Bursa Uludağ Üniversitesi, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Kadir Has Üniversitesi, Koç Üniversitesi, MEF Üniversitesi, Özyeğin Üniversitesi, “gönüllü sağlayıcı kütüphane” olarak bu girişime destek vermesidir.

Daha önce benzeri yaşanmamış günlerde faaliyetleri ile dikkat çeken bir diğer uluslararası meslek organizasyonu International Coalition of International Consortia (ICOLC)’dır. 13 Mart 2020 gibi erken bir evrede yayınladığı bildirme ile ICOLC salgının kütüphane hizmetlerine olan etkilerine dikkat çekmiştir. Bu bildirmede yer alan ana maddeler COVID-19 araştırmalarına ait içeriklerin yayıncılarınca açık erişimli hale getirilmesi, uzaktan eğitimin desteklenmesi için eşzamanlı kullanıcı sınırlarının kaldırılması, kaynak paylaşımı ve çoğaltma sınırlarının bu dönem için kaldırılması ve adil kullanım sınırlarının genişletilmesidir. Oluşacak ekonomik sıkıntıların kütüphanelere olan etkisini azaltmak adına yayıncıların bu dönemde fiyat artışlarını en aza indirmeleri ve erişim kesintisi yapmamaları

istenmiştir. Bu bildirme Türkçe dahil 10 dile çevrilmiştir. Anadolu Üniversite Kütüphaneleri Konsorsiyumu (ANKOS) da bu bildirgenin imzacıları arasındadır.

Uzaktan eğitimin ve araştırmanın salgın sürecinde desteklenmesi adına sözcülük görevi yürüten bir diğer önemli dernek de Association of European Research Libraries, bilindik adı ile LIBER’dir. LIBER bu dönemde telif haklarının geçici olarak askıya alınarak araştırmacıya kitabın bütünü ile iletilmesinin, ders kitaplarının çevrimiçi dersler için taranmasının mümkün hale gelmesini önermektedir. Bu konuda Avrupa Komisyonunu ve üye ülkeleri görevlendirilmiştir.

Library and Information Association (CILIP) ise faaliyet gösterdiği İngiltere’de kütüphanecilerin yaşadığı süreçte görebilecekleri ekonomik zararı azaltabilmek adına başka derneklerden çok farklı bir karar alarak, £150,000’luk bir yardım fonu oluşturmuş ve kişi başı £500’u geçmeyecek şekilde başvuran ihtiyaç sahibi üyelerine dağıtmaya başlamıştır.

Yaşanan gelişmelere paralel olarak yalnızca ulusal kütüphanecilik organizasyonları değil küresel düzeyde en büyük etkinlikler de ya iptal edilmiş ya da çevrimiçi olarak uzaktan erişim platformları üzerinden gerçekleştirilmesi yönünde kararlar alınmıştır.

ANKOS Yayıncılardan ulaşan erişim imkânlarını ve deneme erişimi fırsatlarını üyelerine iletmıştır. Kurumsal web sayfasında da bu e-kaynakları yayınlamıştır.

Türkiye’de de salgına bağlı olarak Mart ayının son haftasında düzenlenen Kütüphane Haftası etkinlikleri ve Nisan ayında yapılması planlanan ANKOS-Link 2020 konferansı iptal edilmiştir.

Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı Halk Kütüphaneleri, Bakanlığın ilgili kararı doğrultusunda 30

Nisan 2020 tarihine kadar kullanıcıya kapatılmıştır.

Yayıncı - Aracı Firmalar ise, 6 Mart 2020 tarihinde 30'dan fazla uluslararası yayıncı tarafından ortaklaşa yayınlanan bildiri ile elektronik kaynaklarını kısmen ya da tamamen COVID-19 etkileri geçene kadar üniversite kütüphanelerine ücretsiz erişime açacakları duyurdu. Bu duyurunun ardından benzer yaklaşımlarla kütüphane hizmetlerinin salgından en az düzeyde etkilenmesi amacıyla küresel ve ulusal düzeyde yayıncılar ve aracı firmaların elektronik koleksiyonlarının tamamı ya da COVID-19'la ilgili kısmı ücretsiz ya da deneme olarak kütüphanelerin erişimine açtı.

COVID-19 ve Açık Erişim / Açık Bilim

Londra merkezli tıbbi amaçlı yardım kuruluşu olan Wellcome Trust, 31 Ocak 2020 tarihinde, koronavirüs "küresel sağlık için acil ve önemli bir tehdit" olarak nitelendirdi ve hayat kurtarmaya yardımcı olmak ve halk sağlığı yansımalarını belirlemek için salgına ilişkin araştırma bulgularının ve verilerinin hızlı ve açık bir şekilde paylaşılması için araştırmacılara, yayıncılara ve fon sağlayıcılara çağrıda bulundu. Bu çağrı önde gelen yayıncıların yanı sıra çeşitli fon sağlayıcılar ve bilimsel topluluklarda karşılık buldu. Salgın hakkındaki tüm araştırmaların ve verileri hakemlik süreci tamamlanmayan yayınların yazar kopyasının akademik arşivlerde, hakemlik süreci tamamlanmış olan yayınların ise dergi platformlarında derhal açık hale getirilmesi taahhüt edildi.

Türkiye'de, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü'nün proje ortaklarından olduğu AB teknik alt yapı projesi OpenAIRE araştırmacılara yeni koronavirüs salgınıyla mücadele etme ve önümüzdeki dönemlerde ortaya çıkacak etkilerini daha iyi anlama konusunda yardımcı olmak amacıyla çalışmalarda bulunuyor. Bu amaçla COVID-19 kayıtlarını (yayınlar, araştırma verileri, projeler, yazılım ve diğer araştırma sonuçları) toplamayı, bunları birbirine

bağlamayı ve tek bir erişim noktasından keşfetmeyi amaçlayan OpenAIRE COVID-19 Gateway (OpenAIRE COVID-19 Açık Araştırma Ağ Geçidi) hizmete sunuldu.

Erişim adresi:

beta.covid-19.openaire.eu

OpenAIRE COVID-19 Gateway; 38.000'den fazla yayın, 3.000'in üzerinde araştırma verisi, 230'dan fazla yazılım ve 3.200'den fazla diğer araştırma çıktılarına erişim imkânı sağlamaktadır.

Creative Commons (CC) COVID Bildirgesi

Creative Commons (CC) Nisan ayı başında COVID-19 salgını ile mücadeleye hız kazandırmak için yeni bir lisans türü duyurdu. CC ekibi, hukuk uzmanları ve önde gelen bilim adamları ile bir araya gelerek, COVID-19 ile ilgili ilaçların, test kitlerinin, aşılardan geliştirilmesini ve diğer bilimsel çalışmalarını desteklemek için üniversiteler, şirketler ve fikri mülkiyet hakları sahiplerine basit bir yöntem sunmak amacıyla Open COVID Pledge lisanslarını geliştirdi. Bu bildirgeyi kabul ederek taahhütte bulunan tarafın, resmi olarak açıklanan pandemi sürecinde, süreli olarak, belirtilen lisanslar ile telif haklarını kamuya açması, kamuya kapsamlı izin verdiği anlamını taşımaktadır.

Virüsün çıktığı ilk günden bu yana bilim dünyası daha önce hiç olmadığı kadar hızlı bilgi paylaşımında bulundu.

Bu dönemde, akademik yükselme gibi bazı zorunluluklar ve egolar bir kenara bırakıldı, ilk kim buldu endişesi yaşanmadan sadece sorunun çözümüne odaklanıldı. Geleneksel yayınlama yöntemleri yerine neredeyse gerçek zamanlı bilgi ve veri paylaşımı yapılmaya başlandı. Akademik arşivler de dergilerden aylar önce çalışmalarını yayınlamayı mümkün kıldı. Bu zorlu süreç, kâr amaçlı bilimsel yayın modelini de sona erdirecek gibi görünüyor. Bu süreçte yaşanan müthiş bilgi akışı ve açık bilim sayesinde en kısa sürede bu küresel soruna bir çözüm bulunacağına inanıyoruz.

Türkiye'deki Üniversite Kütüphanelerinin Koronavirüs Sürecinde Durumu

Türkiye'de üniversite kütüphanelerinin Koronavirüs sürecinde yapmış olduğu düzenlemeleri tespit etmek, bu döneme özel geliştirdikleri hizmetleri belirlemek ve bu hizmetlerin kullanıcı ihtiyaçlarını ne derecede karşıladığını ölçmek üzere bir anket hazırlanmıştır. Anketin bir diğer amacı ise pandemi süreci sonunda üniversite kütüphanelerinin yeniden açılmasıyla ilgili hazırlıkları, alacakları tedbirleri ve farkındalığı belirlemektir. Hazırlanan bu anket online ortamda 25 Nisan 2020 tarihinde üniversite kütüphane yöneticilerine gönderilmiş ve 9 Mayıs 2020 tarihine kadar ankete katılmaları istenmiştir. Türkiye'nin farklı bölgelerinden hem devlet hem de vakıf üniversitelerinden 80 kütüphane yöneticisinin ankete katılarak verdikleri yanıtlardan elde edilen sonuçların bir bölümü aşağıda özetlenmiştir.

- Koronavirüs sürecinde üniversite kütüphanelerinin tamamına yakınının online veya haftanın belirli günlerinde fiziksel olarak açık tutularak hizmetlerine devam ettiği, kütüphane personelinin, evden veya kütüphaneye nöbet usulü gelerek çalışmaya devam ettiği, bu süreçte fiziksel kaynakların en çok akademik personelin kullanımına açık olduğu sonucu çıkmıştır.

- Kütüphane kullanıcılarının bu süreçte en fazla e-dergi, e-kitap, açık erişim veri tabanları ve e-danışma hizmetlerinden yararlandığı görülmüştür.
- Kullanıcı eğitimi, elektronik Türkçe içerik, bütçe, personelin uzaktan çalışma deneyimi temel sorunlar olarak ortaya çıkmıştır. Elektronik ortamda yabancı dilde içerik ve bilgi kaynaklarına uzaktan erişim konusunda sorun olmadığı görülmüştür.
- Kullanıcıların kütüphane hizmetlerine ve kaynaklara ulaşmak için kütüphane web sayfaları, sosyal medya hesapları, online danışma, online toplantı programlarını yoğun olarak kullandığı kütüphane ile iletişim için ise e-posta tercih ettikleri görülmüştür.

Anketin görüş ve öneriler kısmında yer alan soruya verilen cevaplar analiz edildiğinde ise;

- Online ortamlarda bilgi okuryazarlığı ders ve uygulamalarının artırılması,
- Daha fazla ders kitabının online ortamda ve açık ders kitabı olarak sunulması,
- Kütüphanelerin daha fazla uzaktan öğretimin içinde yer alması,
- Açık ders sayısının artırılması,
- Acil eylem planı oluşturulması ve kütüphanelerin uzaktan çalışma için iş akışları, çalışma süreçleri ve mevzuatların yeniden düzenlenmesi gerektiği gibi öneriler de ortaya çıkmıştır.

COVID-19 ve Kütüphanelerin Yeniden Açılma Süreci

Salgının yayılma süreci gibi, ülkelerin normalleşme süreçleri de zamanlama ve yöntemler açısından farklılıklar göstermektedir. Salgının başladığı Çin'de okulların ve iş yerlerinin açılışı yavaş başlamışken, Almanya, Danimarka, Norveç gibi salgının

daha sonra baş gösterdiği bazı Avrupa ülkelerinde bu geçişin biraz daha hızlı olduğunu söyleyebiliriz.

Kütüphanelerin yeniden açılma sürecinde uygulanacak tedbirlerle ilgili temel bazı önerilerimiz aşağıdadır;

- Kütüphanelerin koleksiyon yatırımları yeniden değerlendirilmeli, elektronik ve çevrimiçi kaynakların sayısı arttırılmalıdır,
- Öğrencilerin ve akademisyenlerin uzaktan erişim seçenekleri hakkında daha çok eğitim almaları sağlanmalıdır,
- Fiziki koşulların gözden geçirilerek sosyal mesafe kurallarına göre mekanlar yeniden düzenlenmelidir,
- Kütüphane çalışanlarının ofislerinin yeniden düzenlenmesi dolaşım, referans vb kullanıcıyla doğrudan fiziksel temas gerektiren alanlarda fiziki düzenlemeler ve çalışanların sağlığını koruyacak (özel giyisi, maske, eldiven vb) özel ekipmanlar kullanılmalıdır,
- Kütüphanelerin teknolojik altyapılarının gözden geçirilerek uzaktan çalışma için ekipman yatırımı yapılmalıdır,
- Kütüphanelerin çalışma saatleri yeniden düzenlenmelidir (hijyen amaçlı temizlik vb için),
- Fiziksel hizmetler (ödünç verme, yüz yüze eğitimler vb.) sınırlı olarak verilmeli,
- Kullanıcı grupları yeniden tanımlanmalı ve kullanıcı gruplarında kısıtlamalara gidilmeli, dış kullanıcılara verilen hizmetler yeniden planlanmalıdır,
- ILL hizmetleri yeniden tasarlanmalı, özellikle güvenli doküman paylaşım yazılımları kullanıla-

rak elektronik kaynakların paylaşımına öncelik verilmelidir,

- Kütüphaneler tarafından düzenlenen fiziksel etkinliklerin sayısı azaltılmalı ve çevrimiçi etkinliklere öncelik verilmelidir,
- Ülkemiz tarafından kullanılan elektronik kaynakların muhtemel küresel internet kesintisi vb olağanüstü koşullarda erişilebilir olmasını sağlamak amacıyla yedekleme/arşivleme sistemi ülke içinde kurulmalıdır

Bu çalışmanın temel bulgularından bir tanesi de modern dünyanın bu ölçüde yaygın bir felaketle ilk kez karşılaşması nedeniyle sürecin iyi yönetilebilmesi için başvurulabilecek daha önceki tecrübelerin yer aldığı kaynakların bulunamamasıdır. Bu durum ihtiyaç duyulan literatür eksikliğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın, ileride benzer bir durum yaşanması halinde başvurulabilecek kaynak olması beklenmektedir.